

Aditívne a konštitutívne prístupy vo feministických teóriách útlaku

MIROSLAVA MIŠIČKOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Slovenská republika

MIŠIČKOVÁ, M.: Additive and Constitutive Approaches in Feminist Theories of Oppression
FILOZOFIA, 81, 2026, No 4, pp. 486 – 500

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International Public License.

Contemporary feminist debates often contrast Marxist-feminist social reproduction theory with intersectionality, portraying the former as additive and reductionist and the latter as constitutive and analytically superior. This paper reassesses this opposition. Drawing on Nira Yuval-Davis's distinction between additive and constitutive approaches, it examines how selected representatives of both traditions conceptualize the ontological status and interrelations of class, gender, and race. The analysis focuses on Heidi Hartmann and Lise Vogel within social reproduction theory, and on Kimberlé Crenshaw, Patricia Hill Collins, Sylvia Walby, Jo Armstrong, and Sofie Strid within intersectional theory. It shows that neither tradition is internally uniform, as both oscillate between additive and constitutive logics. The paper argues that invoking mutual constitution does not in itself preclude additive reasoning and that the dichotomy has important limits. It concludes by proposing an integrated, mechanism-oriented framework of oppression.

Keywords: social reproduction theory – intersectionality – additive approach – constitutive approach

Úvod

V poslednej dekáde sa viaceré marxisticko-feministické autorky teórie sociálnej reprodukcie (ďalej TSR) hlásia k potrebe uplatňovať intersekciónalnú perspektívu.¹ Tvrdia, že bez nej TSR nedokáže postihnúť súčasné formy kapitalistického útlaku a vykorisťovania, pričom dopĺňajú, že „trieda, rasa, rod, sexualita, kolonializmus a imperializmus sa vzájomne konštituuju“ (Bohrer 2022, 259.² Súčasne zaznieva názor, že medzi oboma prúdmi existuje zásadný rozpor a že ich zbližovanie by viedlo k oslabeniu explanačnej sily intersekciónálnych alebo marxisticko-feministických prístupov (Nash 2019). Vzťah medzi TSR a intersekcionalitou je vzhľadom na uvedené spory jednou z ústredných tém súčasných feministických debát.

Marxistické feministky, ktoré sa v 60. a 70. rokoch 20. storočia vymedzili voči triednemu redukcionizmu ortodoxného marxizmu, sa usilovali prepojiť triednu a rodovú analýzu. Ich cieľom bolo vysvetliť útlak žien prostredníctvom ich štrukturálnej pozície v spoločenskej deľbe práce, najmä vo vzťahu k neplatenej reprodukčnej práci. Intersekciónálne prístupy, ktoré od 80. rokov rozvíjajú afroamerické feministky, zase vychádzali zo skúseností černošských žien a iných marginalizovaných skupín. Ich predstaviteľky jednak skúmali spoločenie rodu, rasy, triedy či sexuálnej identity v kontexte špecifických foriem nerovnosti a sociálneho znevýhodnenia, jednak analyzovali vzťah týchto diferencujúcich sociálnych určení³ k mocenským systémom, ako sú sexizmus, rasizmus či kapitalizmus.

Medzi oboma prístupmi pretrvávalo napätie. Prívrženkyne intersekcionality čelili kritike zo strany marxistických feministiek za málo rozvinutú analýzu triedy, ktorú chápú ako „jednu z osí útlaku v súčasnom svete“ (Bohrer 2022, 243). Marxistickým feministkám zase opačný tábor vyčítal, že konceptualizujú sociálnu realitu prostredníctvom binárnych štruktúr a že útlak redukujú „len alebo najmä na triedny útlak a všetky ostatné formy nadvlády (ako sexizmus, rasizmus či heteronormatívnosť) považujú za odvodené od primárnych triednych vzťahov“ (Bohrer 2022, 242). Napriek vnútornej diverzite TSR a existencii prístupov, ktoré sa usilujú o komplexné uchopenie vzťahov medzi triedou, rodom a rasou

¹ Príkladom je zborník *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression* z roku 2017, ktorého súčasťou je aj štúdia Davida McNallyho venovaná téme sociálnej reprodukcie a intersekcionality. Pozri aj Bohrer (2022) a Ferguson (2020).

² Ak nie je uvedené inak, všetky preklady citácií sú dielom autorky štúdie.

³ Týmto termínom označujem aspekty sociálnej reality, na ktorých sú založené štrukturálne rozdiely medzi jednotlivcami a skupinami. Patria sem najmä trieda, rasa, rod, etnicita, sexuálna identita, národnosť, vek či zdravotný stav.

(Arruzza 2016; Bohrer 2022), pretrváva predstava TSR ako redukcionistického a aditívneho typu analýzy. Interseksionalita sa v protiklade k tomu etablovala ako dominantný analytický a normatívny rámec (Nash 2008, Hill Collins 2015), ktorý si nárokuje komplexné porozumenie nie „aditívnej a autonómnej“, ale „interaktívnej a vzájomne konštitutívnej povahy prepojenia rasy / rodu / triedy / sexuality / národa“ (Cho et al. 2013, 787).

V súčasných feministických debatách sa vzájomná konštitutívnosť diferencujúcich sociálnych určení stala kritériom analytickej adekvátnosti. TSR sa pritom zvyknú charakterizovať ako aditívne alebo redukcionistické, a teda ako analyticky menej presvedčivé a politicky nedostatočne citlivé pri uchopovaní viacnásobných foriem útlaku. Cieľom štúdie je túto predstavu kriticky prehodnotiť a preskúmať ontologické predpoklady,⁴ o ktoré sa oba prístupy opierajú pri konceptualizácii diferencujúcich sociálnych určení. Analýza vychádza z rozlíšenia Niry Yuval-Davis (2006a), ktoré má významný heuristický potenciál, no vykazuje aj vnútorné limity, ku ktorým sa vrátim v závere.

V prvej časti práce predstavím spomínané rozlíšenie a aplikujem ho na vybrané koncepcie z oboch tradícií. Zo spektra TSR sa zameriam na príspevky Heidi Hartmann a Lise Vogel, ktoré reprezentujú odlišné spôsoby konceptualizácie diferencujúcich sociálnych určení – tzv. teóriu dvoch systémov a unitárny model. Z interseksionalného prúdu zanalyzujem zakladajúce koncepcie tohto smeru od Kimberlé Crenshaw a Patricie Hill Collins, a následne aj prístupy Sylvie Walby, Jo Armstrong a Sofie Strid. Výber prác vychádza z ich historického vplyvu na formovanie oboch tradícií a z ambície preskúmať, či je napätie medzi nimi prítomné už v teoretických základoch. V závere zhodnotím prínosy a limity rámca Yuval-Davis a navrhнем ďalšie smerovanie výskumu.

1. Aditívny a konštitutívny prístup k diferencujúcim sociálnym určeniam

Nira Yuval-Davis (2006a) označila otázku vzťahu medzi „sociálnymi deľeniami“ (*social divisions*) za kľúčový teoretický aj politický problém feministického myslenia so zásadnými praktickými dôsledkami, napríklad pri tvorbe medzinárodných ľudskoprávných rámcov a politík. Rod, trieda, rasa či vek majú podľa nej odlišný ontologický základ a nemožno ich na seba zredukovať. Z hľadiska ich vzťahu teoretická rozlíšila dva základné prístupy: aditívny a konštitutívny (Yuval-Davis 2006a, 195).

⁴ Týmto pojmom označujem základné predstavy o povahe sociálnej reality, konkrétne o tom, či diferencujúce sociálne určenia a mocenské systémy existujú ako relatívne autonómne štruktúry s vlastnými mechanizmami, alebo či sú od počiatku vzájomne prepojené a konštituované.

Aditívny prístup predpokladá, že v konkrétnom historickom kontexte pôsobi viacero foriem útlaku súbežne, pričom ich možno analyzovať ako relatívne autonómne faktory. Podľa Yuval-Davis tento model „často zostáva na jednej úrovni analýzy, a to na úrovni skúseností, pričom nerozlišuje medzi rôznymi úrovňami“ (2006a, 197). Výsledkom je predstava, že človek je objektom útlaku „ako žena“, „ako príslušníčka rasy“ alebo „ako robotníčka“, akoby šlo o oddeliteľné a navzájom nezávislé roviny. Tento prístup autorka považuje za problematický, keďže analytické oddeľovanie rodu, rasy či triedy nie je reálne možné a vedie k esencIALIZácii („všetky ženy prežívajú rovnaký typ útlaku ako ženy“) (Yuval-Davis 2006a, 195).

Konštitutívny prístup, naopak, vychádza z predstavy ontologickej odlišnosti sociálnych delení, no zdôrazňuje fakt, že sa v konkrétnych podmienkach vzájomne spoluutvárajú. Ako píše Yuval-Davis: „[h]oci diskurzy o rase, rodovej príslušnosti, triede atď., majú svoje vlastné ontologické základy, ktoré nemožno zredukovať na seba navzájom, neexistuje žiadny samostatný konkrétny význam žiadneho sociálneho delenia“ (Yuval-Davis 2006b, 200). Rasu, rod a triedu preto nemožno oddeliť: vznikajú v tých istých konšteláciách moci, historických procesoch a inštitucionálnych štruktúrach, ktoré ich zároveň produkujú. Tento prístup zároveň predpokladá analytické rozlíšenie rôznych úrovní sociálnych delení (inštitucionálna, interakčná, diskurzívna, subjektívna), ktoré aditívne modely často zamieňajú (Yuval-Davis 2006a, 205).

Rámec Yuval-Davis nemá len deskriptívny, ale aj normatívny rozmer. Autorka implicitne uprednostňuje konštitutívny prístup a kritizuje aditívny model, ktorý podľa nej vedie k esencIALIZácii a marginalizácii osôb nezapaďajúcich do dominantných naratívov politik identity (Yuval-Davis 2006a, 205). Ilustruje to na ľudskoprávných politikách, kde identifikácia viacerých identít u jedného subjektu (napríklad lesbická černoška) vedie k ich fixácii. Výsledkom je paradox: reprodukcia tých istých vylučujúcich hraníc, ktoré intersekcionalita kritizuje.

2. Aditívne a konštitutívne prístupy v marxisticko-feministických teóriách sociálnej reprodukcie

Marxistické feministky rozšírili triednu analýzu o kategóriu rodu a ukázali, že reprodukcia pracovnej sily – najmä prostredníctvom neplatennej práce v domácnosti – predstavuje štrukturálnu podmienku kapitalistickej akumulácie, nie jej vedľajší efekt.⁵ Od druhej polovice 70. rokov ponúkli rôzne konceptualizácie

⁵ Konceptualizáciou sociálnej reprodukcie zo strany marxisticko-feministickej teórie som sa zaoberala v štúdiu Mišičková (2025).

pracujúce s odlišným počtom a typmi diferencujúcich sociálnych určení. Niektoré autorky sa snažili o syntézu triednej a rodovej analýzy, iné zohľadňovali aj rasové či etnické rozdiely. Väčšina týchto prístupov však zostávala aditívna – rod, rasa či etnicita sa k triednej analýze skôr „pripájali“, než aby ich chápali ako navzájom konštitutívne procesy.

Tento vývoj zároveň sprevádzali obmedzenia vyplývajúce z myšlienkového tradície, z ktorej marxisticko-feministická teória vychádzala. Západné epistemologické štruktúry, o ktoré sa opierala, univerzalizovali skúsenosť globálneho Severu a prehliadali vplyv kolonializmu či rasových hierarchií na vznik rozmanitých foriem útlaku a vykorisťovania. „Slepé škvrny“ marxistického feminizmu tak súvisia s absenciou reflexie jeho vlastnej situovanosti.⁶

2.1. Heidi Hartmann

Spomínanú tendenciu dobre ilustruje práca Heidi Hartmann (1979), podľa ktorej marxizmus síce ponúka nástroje na analýzu kapitalizmu, no jeho kategórie sú rodovo slepé a nedokážu vysvetliť špecifiká ženského útlaku (Hartmann 1979, 1). Hartmann prináša koncepciu dvoch relatívne autonómnych systémov: kapitalizmu a patriarchátu. Prvý označuje organizáciu výroby a akumulácie kapitálu, druhý súbor vzťahov medzi mužmi a ženami, založený na kontrole mužov nad pracovnou silou žien. Hoci uznáva, že sa v konkrétnych podmienkach úzko prepájajú – „v patriarchálnej kapitalistickej spoločnosti je ťažké izolovať mechanizmy patriarchátu“ (Hartmann 1979, 22) –, trvá na ich analytickom rozlíšení pri vysvetľovaní útlaku žien.

Rasu Hartmann zapája do analýzy okrajovo. Tvrdí, že kapitalizmus vytvára prázdne miesta v triednej štruktúre, no to, kto ich obsadí, určujú rodové a rasové hierarchie (Hartmann 1979, 8). Rasové aspekty však systematicky nerozpracúva, hoci sa ponúkajú napríklad pri analýze rodinnej mzdy v 19. storočí. Uvádza, že ideál mužského živiteľa a závislej ženy posilnil ekonomickú nadvládu mužov, no jeho rasový rozmer prehliada (Hartmann 1979, 15 – 17). Historická literatúra pritom ukazuje, že černošní muži len zriedka dosiahli mzdu postačujúcu na užitie domácnosti a černošské ženy boli nútené pracovať mimo domova, často v službách belošských rodín. Rodinná mzda tak

⁶ Tieto nedostatky reflektuje súčasná TSR (Bhattacharya 2017; Ferguson – McNally 2013; Bannerji 1995; Ferguson 2020). K limitom západného feminizmu pozri Mohanty (1984); dekoloniálnu kritiku ponúka napríklad Vergès (2025).

fungovala ako rasovo diferencovaný mechanizmus: belochom pomáhala zakotviť patriarchálnu moc v „jedno-zárobkovej“ domácnosti, zatiaľ čo černošské ženy a mužov udržiavala v režime dvojitého bremena a prekarizovanej práce.⁷

Z hľadiska rozlíšenia Yuval-Davis je prístup Hartmann k diferencujúcim sociálnym určeniam aditívny. Kapitalizmus a patriarchát chápe ako analyticky oddelené systémy, ktoré sa v konkrétnych historických podmienkach prepájajú. Ešte výraznejšie sa aditívny prístup prejavuje pri práci s rasou, ktorá vystupuje skôr ako dodatočný faktor ich vzťahu.

2.2. Lise Vogel

Lise Vogel (1983 [2013]) nahradila model dvoch systémov perspektívou, podľa ktorej „útlak žien má svoje korene v odlišnom postavení žien v rámci sociálnej reprodukcie ako celku“ (Vogel 1983 [2013], 134). Reprodukciu považuje za nevyhnutný predpoklad kapitalistickej produkcie. Analogicky chápe aj rodové vzťahy, ktoré sú štrukturálne zakotvené v konkrétnych formách kapitalistickej spoločnosti (Vogel 1983 [2013], 149 – 150). Trieda a rod tak vystupujú ako prvky kapitalistického systému, ktoré „možno analyzovať abstraktne ako súčasť systému kapitalistickej akumulácie“ (Vogel 1983 [2013], 285), čo sa približuje konštitutívnemu chápaniu ich vzťahu.

V texte z roku 2018 označila Vogel teóriu sociálnej reprodukcie za „novú perspektívu, ktorá sa ešte len vyvíja“ a „sľubuje teoreticky jednotné riešenie“ (Vogel 2018, 283 – 284), čo ilustruje tvrdením Tithi Bhattacharya: „kapitalizmus je jednotný systém, ktorý dokáže integrovať reprodukciu a výrobu; zmeny v jednej sfére zasahujú aj do druhej“ (Bhattacharya 2013). Tento argument naznačuje chápanie triedy a rodu ako symetricky sa konštituujujúcich určení. Inde však Vogel zdôrazňuje, že „trieda – alebo presnejšie, kapitalistický akumulčný proces – je kľúčová“, pričom dodáva, že rod a trieda majú „materialistické základy a úzke vzájomné prepojenie“ (Vogel 2018, 284). Výsledkom je nejednoznačnosť: odkaz na Bhattacharya naznačuje rovnocennosť triedy a rodu, no dôraz na ústredné postavenie triedy otvára priestor pre hierarchizujúce čítanie ich vzťahu.

Pri rase Vogel postupuje odlišne. Tvrdí, že hoci je v „každodennom živote prinajmenšom rovnako škodlivá ako trieda alebo rod“, „stojí bokom“, teda nie je zapojená do kapitalistickej logiky akumulácie rovnakým spôsobom ako tieto dve určenia (Vogel 2018, 285). Z toho vyvodzuje, že „rasa, trieda a rod nie sú

⁷ Pozri Davis (1981) a Hooks (1981).

ontologicky v žiadnom prípade porovnateľné“ (Vogel 2018, 285), pričom v nadväznosti na Barbaru Fields chápe rasu ako historicky špecifickú ideologickú konštrukciu, ktorá vznikla za účelom legitimizácie otroctva a rasového vylúčenia (Vogel 2018, 284). Táto pozícia je problematická. Vogel totiž na jednej strane sama kritizovala socialisticko-feministické prístupy za zanedbávanie rasového a národnostného útľaku (Vogel 2018, 29). Redukcia rasy na ideológiu jej zároveň neumožňuje vysvetliť, ako sa rasová hierarchia stala štrukturálnym prvkom kapitalistickej akumulácie,⁸ napríklad prostredníctvom rasovej segmentácie trhu práce, ktorá systematicky devaluje prácu rasových menšín. Vogel neskôr priznala, že rasa jej „vždy pripadala ako najproblematickejší prvok v takzvanej trilógii“ (Vogel 2018, 284), no systematické riešenie neponúkla.⁹

Vogel v zmysle rozlíšenia Yuval-Davis osciluje medzi symetrickou konštituovanosťou triedy a rodu a nadradžovaním triedy, pričom rasa u nej zostáva skôr externou premennou. Jej teória je preto metodologicky dvojznačná – predstavuje krok k unitárnemu modelu, no v niektorých ohľadoch zotrúva na pôde aditívneho prístupu.¹⁰

3. Aditívne a konštitutívne prístupy v intersekcionálnych teóriách

Intersekcionálna sa ako metóda, analytický nástroj či spôsob nazerania na spoločenskú realitu uplatnila v širokom spektre oblastí, od akademického výskumu cez aktivizmus až po tvorbu verejných politík (Carbado et al. 2013). V jej jadre leží presvedčenie, že rod, rasu či triedu a ich konkrétne podoby a účinky (napríklad formy diskriminácie, distribúcia zdrojov, prístup k moci) nemožno pochopiť izolovane. V súlade s tvrdením Vivian M. May je intersekcionálna súborom „intelektuálnych a politických záväzkov orientovaných na prekonávanie nadvlády a spoločenskú premenu“ (May 2015, 3).

⁸ Ako ukázala Himani Bannerji, rasa nie je len ideologickou nadstavbou alebo sekundárnym efektom kapitalizmu, ale je hlboko zakorenená v kapitalistických vzťahoch (Bannerji 2005).

⁹ Vogel uznala limity svojej práce vo vzťahu k rase (1983 [2013], xi), no namiesto jej systematického začlenenia do analýzy triedno-rodovej dynamiky sa sústredila na ontologické odlišnosti medzi určeniami. Tento prístup kritizovali postkoloniálne teoretičky ako Chandra Talpade Mohanty (1984) a Gayatri Chakravorty Spivak (1988).

¹⁰ Podnetný je aj postreh Himani Bannerji, na ktorý upozorňujú Ferguson a McNally (2013, xxxvii). Bannerji poukazuje na „hlbokú mlčanlivosť“ TSR z 80. a 90. rokov vo vzťahu k rase, ktorá viedla k homogenizácii skúsenosti žien a k chápaniu kategórie „ženy“ ako univerzálnej (Bannerji 1995, 49).

Historicky sa intersekcionalita sformovala ako odpoveď na systematické opomínanie špecifických politických požiadaviek černošských žien.¹¹ Vyhlásenie Kolektívu rieky Combahee (*Combahee River Collective*) z roku 1977, ktoré býva označované za „inauguračný intersekcionálny text“ (Nash 2019, 6), formuluje emancipačný nárok širšie. Jeho autorky chápali rasizmus, sexizmus, vykorisťovanie a heteronormatívnosť ako súčasť jednej historickej konfigurácie moci, ktorú je potrebné kolektívne zničiť. Vyhlásenie sa stalo významným zdrojom inšpirácie pre teoretičky a aktivistky ako Kimberlé Crenshaw či Patriciu Hill Collins, ktoré sa sústredili na právne a politické zlyhania, týkajúce sa černošských žien a ďalších marginalizovaných skupín.

3.1. Kimberlé Crenshaw a Patricia Hill Collins

Podľa Crenshaw nemožno skúsenosť černošských žien vysvetliť izolovaným pôsobením rasy alebo rodu. Jej metafora križovatky naznačuje, že tieto osi útlaku sa pretínajú a spoločne konštituuju novú kvalitu, respektíve špecifickú skúsenosť s útlakom:

[d]iskriminácia, podobne ako premávka na križovatke, môže plynúť jedným smerom, ale aj druhým. Ak sa na križovatke stane nehoda, môže ju spôsobiť auto prichádzajúce z ľubovoľného počtu smerov a niekedy aj z ktoréhokoľvek smeru (Crenshaw 1989, 149).

Hoci niektoré interpretácie upozorňujú, že táto metafora môže „viesť k pohľadu, pri ktorom sa identity alebo sociálne kategórie chápu ako súbor samostatných črt, ktoré sa potom krížia s inými, s rizikom vytvorenia obrazu aditívnej povahy“ (Jorba – Rodó-Zárate 2019, 178), Crenshaw argumentovala konštitutívne.¹² Skúsenosť černošských žien vzniká pretínaním rasizmu a sexizmu a nemožno ju redukovať na ich súčet.

Patricia Hill Collins na túto líniu nadviazala a rozvinula rámec „matice nadvlády“ (*matrix of domination*), ktorý zachytáva prepletenosť mocenských systémov na úrovni spoločenských štruktúr aj individuálnej skúsenosti. Intersekcionalitu chápe ako analytický nástroj na skúmanie vplyvu rasy, triedy, rodu či sexuálnej identity na každodenný život (Hill Collins – Bilge 2020, 2). Tie pritom nechápe ako „jednotné, vzájomne sa vylučujúce entity“, ale ako „vzájomne sa konštruujúce fenomény, ktoré následne formujú komplexné so-

¹¹ Tie akcentovali od 19. storočia aktivistky ako Marie Miller Stewart, Sojourner Truth, Anny Julie Cooper, Mary Church Terrell či Pauli Murray.

¹² Pozri tiež May (2015, 27 – 28).

ciálne nerovnosti“ (Hill Collins – Bilge 2020, 2). V súlade s tým konceptualizuje mocenské systémy ako „prelínajúce sa“, „spoluutvárajúce sa“ či „vzájomne sa konštituujuce“.

Yuval-Davis upozorňuje, že časť literatúry pripisuje identitám analytické funkcie presahujúce ich vysvetľovací dosah (Yuval-Davis 2006a, 197). V niektorých verziách intersekcionality sa preto očakáva, že subjektívne naratívny identity objasnia aj štrukturálne javy, napríklad vykorisťovanie, čo vedie k tomu, že subjektívne prežívaná identita sa stotožňuje so sociálnou pozíciou. Následkom je oslabenie schopnosti skúmať, ako inštitúcie, právne rámce a historické procesy produkujú a reprodukujú nerovnosť. Podobné napätie sa objavuje aj u Hill Collins, ktorá triedu chápe ako identitu alebo skúsenosť – teda ako individuálne prežívanie ekonomickej nerovnosti, čo ilustruje pojem „praktizovanie triednych identít“ (Hill Collins 2019, 230). Súčasne však triede pripisuje vysvetľovaciu funkciu vo vzťahu k mocenským vzťahom vo výrobe. Marta Jorba a Marie Rodó-Zárate vysvetľujú tento problém prostredníctvom rozlíšenia medzi dimenziou pozícií a dimenziou účinkov (Jorba – Rodó-Zárate 2020, 5). Ukazujú, že hoci bolo ambíciou prívrženkýň intersekcionality vysvetlenie vzniku nerovností (účinkov), časť z nich sa zamerala na opis identít (pozícií), čím došlo k zámene analytických rovín.

Redukcia triedy na identitu síce umožňuje opísať skúsenosť marginalizovaných subjektov (aké je to byť černoškou z robotníckej triedy), no sťažuje vysvetlenie, prečo kapitalistická výroba v rôznych obdobiach produkuje a využíva rodové či rasové hierarchie, a ako sa ich význam historicky mení. Nezna-mená to nadradenosť triedy, ale to, že kapitalistická akumulácia funguje ako rámec, v ktorom rod a rasa nadobúdajú konkrétne historické formy (Jaffe 2020; Arruzza 2016).

3.2. Sylvia Walby, Jo Armstrong a Sofie Strid

Sylvia Walby, Jo Armstrong a Sofie Strid (2012a, 2012b) zdôrazňujú potrebu jasne rozlíšiteľných a stabilizovaných kategórií, keďže „ak má byť plne docenená ontologická hĺbka týchto nerovností a zahrnutá do analýzy, ich oddelené rozlíšenie je nevyhnutnou analytickou požiadavkou“ (Walby – Armstrong – Strid 2012a, 452). Sústredia sa predovšetkým na systémovú úroveň, pričom tvrdia, že kapitalizmus, patriarchát, rasizmus majú vlastné štruktúry a ontologické základy nezávislé od ich neskoršej interakcie. Vzájomné pôsobenie nemení ich podstatu, ale prejavy.

Predpoklad vzájomnej konštitúcie nerovností by podľa Walby, Armstrong a Strid znemožnil uchopiť špecifické mechanizmy jednotlivých systémov.

Z tohto dôvodu uprednostňujú pojem „vzájomné tvarovanie“ (*mutual shaping*) pred „vzájomným konštituovaním“ (*mutual constitution*), ktorý „umožňuje zachovať názvy jednotlivých relevantných nerovností alebo projektov a zároveň uznávať, že sú ovplyvnené interakciou s ostatnými“ (Walby – Armstrong – Strid 2012b, 235). Vzájomné tvarovanie podľa nich lepšie vystihuje fakt, že systémy sociálnych vzťahov sa „nestávajú ničím úplne iným“ (Walby – Armstrong – Strid 2012b). Predpoklad, že každý systém má vlastnú štruktúru a ontologický základ, otvára možnosť rozlišovať medzi systémom s primárnym účinkom (hlavnou vysvetľujúcou príčinou) a systémami s doplnkovou rolou (sekundárnymi modifikátormi).¹³ Výsledkom je aditívny model intersekcionality, ktorý ponecháva priestor pre hierarchizáciu.

Walby, Armstrong a Strid rozpracovali prístup odlišný od východísk priekopníčok intersekcionality, ktoré zdôrazňovali situovanosť poznania a kritizovali univerzalizujúce nároky dominantných rámcov. Ako sociálne vedkyne kladú dôraz na objektivizáciu a systematizáciu s cieľom „prepojiť pojmy rovnosti a intersekcionality s existujúcimi a vznikajúcimi politickými rámcami v praxi“ (Walby – Armstrong – Strid 2012a, 447). Ich orientácia na aplikovaný výskum vedie k preferencii stabilných, oddeliteľných kategórií (napríklad „ženy“, „rasové menšiny“), ktoré možno kombinovať a porovnávať, čo sa následne premieňa aj do tvorby politik zameraných na konkrétne skupiny („podpora zamestnanosti žien“, „programy pre rasové menšiny“). Tento prístup však nie je politicky neutrálny a odhaľuje napätie medzi intersekcionalitou ako kriticko-emancipačným projektom a jej praktickým využitím v existujúcich mocenských štruktúrach. Politiky založené na aditívnom modeli síce môžu nerovnosti zmierňovať, no nenarúšajú štruktúry, ktoré ich produkujú, a preto majú skôr korektívny než transformačný charakter. Konštitutívny prístup, naopak, chápe hierarchie ako vzájomne prepletené v samotnom fungovaní spoločenských a ekonomických procesov, a smeruje k ich premene.

Z pohľadu rozlíšenia Yuval-Davis intersekcionalne koncepcie oscilujú medzi konštitutívnym a aditívnym prístupom. Crenshaw a Hill Collins zastávajú konštitutívne chápanie, ktorého limitom je nedostatočné vysvetlenie štrukturálnych mechanizmov kapitalistickej akumulácie. Walby, Armstrong a Strid, naopak, presadzujú aditívny prístup, ktorého cieľom je analytická operacionalizovateľnosť.

¹³ Podľa Walby, Armstrong a Strid sa intersekcionalne teórie zameriavajú na marginalizované skupiny a prehliadajú aktérstvo profitujúce z nerovností (napríklad bieli muži či belošké obyvateľstvo). Udržanie svojbytných kategórií preto považujú za podmienku skúmania nadvlády a podriadenosti.

4. Závěry a implikácie pre ďalší výskum

Aplikácia rámca Yuval-Davis na vybrané koncepcie interseksionality a TSR ukazuje, že medzi týmito tradíciami nemožno viesť ostrú deliacu čiaru z hľadiska ich prístupu k diferencujúcim sociálnym určeniam. TSR nie sú nevyhnutne aditívne a interseksionálne prístupy nie sú nevyhnutne konštitutívne; obe tradície zahŕňajú koncepcie, ktoré sa podľa svojich ontologických východísk prikláňajú k jednému z týchto prístupov. Koncepcie vychádzajúce z predstavy viacerých autonómnych systémov útlaku inklinujú k aditívnemu uvažovaniu, zatiaľ čo teórie, ktoré chápu spoločenský poriadok ako vždy už triedne, rodovo a rasovo štruktúrovaný, sa približujú konštitutívnemu poňatiu.

Dvojpolové rozlíšenie Yuval-Davis však nedokáže plne zachytiť vnútornú rozmanitosť týchto koncepcií. Navyše, ako upozorňuje David McNally, jej predstava konštituovanosti je zaťažaná vnútorným rozporom: sociálne určenia sa majú spoluutvárať, no zároveň disponujú nezávislým ontologickým základom. V dôsledku toho sa javia ako oddeliteľné „prvky“, ktoré na seba narážajú podobne ako „newtonovské častice“ (McNally 2017, 97), čo vedie späť k aditívnemu uvažovaniu. Yuval-Davis reflektovala niektoré limity svojej koncepcie v neskorších textoch (2015, 2023), prostredníctvom konceptu situovanej interseksionality (*situated intersectionality*). Kľúčovým posunom je dôraz na asymetrickú prepletenosť (*enmeshment*) sociálnych delení, ktorá je kontextuálna a variabilná. Základný ontologický predpoklad však zostáva rovnaký: sociálne určenia vystupujú ako vopred identifikovateľné objekty, ktorých vzťah možno opísať prostredníctvom ich aditívneho alebo konštitutívneho prepojenia.

Kým McNally identifikuje symptóm problému (napätie medzi deklarovanou konštitutívnosťou a aditívnym výsledkom), Jorba a Rodó-Zárate (2019, 2020) ponúkajú diagnózu v podobe špecifického typu reifikácie, ktorý zdieľajú aditívne aj konštitutívne prístupy: sociálne určenia sa implicitne chápu ako oddeliteľné objekty, ktoré možno kombinovať, križovať alebo miešať. Ich riešením je „rámec vlastností“ (*properties framework*), teda chápanie sociálnych určení ako vlastností, nie objektov. Tým sa presúva pozornosť z povahy ich prepojenia na účinky ich konkrétnych konfigurácií. Tie vznikajú v konkrétnych spoločenských a inštitucionálnych podmienkach a prejavujú sa tak na úrovni skúsenosti aktérok a aktérov,¹⁴ ako aj na úrovni sociálnych systémov. Výsledná skúsenosť

¹⁴ Chápanie rodu, rasy či triedy ako vlastností konkrétnych aktérok a aktérov môže na prvý pohľad nabádať k individualizácii. U Jorba a Rodó-Zárate však nejde o individuálne osobnostné črty oddelené od spoločenských vzťahov, ale o kritériá sociálnej diferenciácie, ktoré

či usporiadanie má pritom emergentný charakter, ktorý „nemožno vždy predvídať na základe správania jednotlivých kategórií posudzovaných izolovane“ (Jorba – Rodó-Zárate 2019, 191). Rámec vlastností tak prekonáva aj problém esencIALIZÁCIE, keďže analytické rozlíšenie neimplikuje ontologickú oddeľnosť: „[s]kutočnosť, že vlastnosti možno individualizovať, neznamená, že sa táto vlastnosť (rod) stáva samostatnou (reifikovanou) entitou“ (Jorba – Rodó-Zárate 2020, 9).

Kontextuálne chápanie diferencujúcich sociálnych určení si v súlade s touto interpretáciou vyžaduje viac než konštatovanie, že „rod a rasa sa pretínajú“ alebo že „kapitalizmus, patriarchát a rasizmus sa vzájomne podporujú“. Analýza musí identifikovať procesy, prostredníctvom ktorých kapitál produkuje a reprodukuje nerovnosti, a objasniť ich prepojenia. To zahŕňa skúmanie toho, ktoré vlastnosti sú v konkrétnom kontexte rozhodujúce, ako sa navzájom podmieňujú a aké hierarchie vytvárajú – napríklad, ako potreba reprodukcie pracovnej sily formuje rodové režimy, ako rasová segmentácia trhu práce znižuje náklady práce a posilňuje kontrolu nad pracujúcimi, či ako koloniálne formy akumulácie pretvárali sociálne vzťahy a vytvárali hierarchie, z ktorých kapitalizmus čerpá dodnes.

Takáto analýza nie je doplnkom, ale podmienkou relevantnosti intersekcionality aj TSR mimo západoeurópskeho a amerického kontextu. Stredná a východná Európa (CEE) predstavuje špecifický prípad: lokálne konfigurácie útlaku a vykorisťovania sú úzko previazané so skúsenosťou štátneho socializmu, jeho kolapsom a následnou postsocialistickou transformáciou (teda rýchlou liberalizáciou, privatizáciou a reštrukturalizáciou sociálneho štátu). Podmienky sociálnej reprodukcie sa v tomto priestore formovali prostredníctvom špecifickej kombinácie triedy, rodu, etnicity a národnosti či regionálnych rozdielov. Marxisticko-feministická a intersekcionalná analýza, ktorej ambíciou je adekvátne zachytiť konkrétne historicky podmienené konfigurácie útlaku a vykorisťovania, by si v tomto kontexte mala klásť nasledujúce otázky. Ako transformácia po roku 1989 zasiahla ženy v závislosti od ich triednej a etnickej pozície? Ako sa rodové režimy štátneho socializmu pretavili do nových foriem dvojitého zaťaženia v postsocialistickom období? A akým spôsobom protirómsky rasizmus

existujú a nadobúdajú význam len v konkrétnych spoločensko-ekonomických podmienkach. Účinky vlastností, ktoré v tomto kontexte vznikajú, následne formujú skúsenosť aktérov aj fungovanie sociálnych systémov.

spolupôsobí s triednou a rodovou marginalizáciou pri reprodukcii chudoby v segregovaných komunitách?¹⁵

Domnievam sa, že takto koncipovaný prístup systematicky integruje silné stránky oboch tradícií. Od TSR preberá materialistický dôraz na analýzu akumulácie a mechanizmov sociálnej reprodukcie, ktoré vysvetľujú, prečo rod, rasa či ďalšie určenia nadobúdajú konkrétne historické formy. Intersekcionálna tradícia zasa prináša analytickú citlivosť voči komplexným konfiguráciám moci, kritiku univerzalizujúcich schém a záväzkov zachytiť formy znevýhodnenia, ktoré marxisticko-feministické analýzy prehliadali. Kombinácia vyššie uvedených perspektív tak má potenciál prekonať limity oboch smerov a vytvoriť robustnejší teoretický rámec útlaku, než aký môže ponúknuť každá tradícia samostatne.

Literatúra

- ARRUZZA, C. (2016): Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics. *Science & Society*, 80 (1), 9 – 30. DOI: <https://doi.org/10.1521/siso.2016.80.1.9>
- BANNERJI, H. (1995): *Thinking Through: Essays on Feminism, Marxism and Anti-Racism*. Toronto: Women's Press.
- BANNERJI, H. (2005): Building from Marx: Reflections on Class and Race. *Social Justice*, 32 (4), 144 – 160.
- BHATTACHARYA, T. (2013): What is Social Reproduction Theory? [Online.] *Socialist Worker*, September 10, 2013. Dostupné na: <https://socialistworker.org/2013/09/10/what-is-social-reproduction-theory> (Navštívené: 12. 2. 2026).
- BHATTACHARYA, T. (ed.) (2017): *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press.
- BOHRER, A. (2022): Marxism and Intersectionality: A Critical Historiography. In: Fasenfest, D. (ed.): *Marx Matters*. Leiden and Boston: Brill, 242 – 268. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004504790_013
- ÇAĞATAY, S. et al. (2025): *Women's Labour Activism in Eastern Europe and Beyond: A New Transnational History*. London: UCL Press.
- CARBADO, D. W. – CRENSHAW, K. W. et al. (2013): Intersectionality: Mapping the Movements of a Theory. *Du Bois Review*, 10 (2), 303 – 312.

¹⁵ Ďalšia analýza by mala zároveň nadväzovať na miestne a regionálne feministické myslenie. Za osobitne podnetné možno považovať socialistické feministky bývalej Juhoslávie, ktoré artikulovali vzťah rodu a triedy v podmienkach reálneho socializmu a niektoré z nich skúmali aj špecifickú pozíciu moslimských žien na Balkáne na priesečníku rodu, náboženstva a triedy. Táto tradícia nepredstavuje len cenný historický materiál, ale aj teoretický zdroj, ktorý ponúka konceptuálne nástroje vyvinuté priamo v reakcii na podmienky odlišné od západoeurópskeho a amerického kontextu. Pozri napríklad práce Lóránd (2018), Híncu (2022) či Çağatay et al. (2025).

- CHO, S. – CRENSHAW, K. W. – McCALL, L. (2013): Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis. *Signs*, 38 (4), 785 – 810.
- CRENSHAW, K. (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex. *University of Chicago Legal Forum*, 1, article 8, 139 – 167.
- DAVIS, A. (1981): *Women, Race and Class*. New York: Random House.
- FERGUSON, S. – McNALLY, D. (2013): Capital, Labour-Power, and Gender-Relations: Introduction to the Historical Materialism Edition of Marxism and the Oppression of Women. In: Vogel, L. (1983/2013): *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. Leiden and Boston: Brill, xvii – xl.
- FERGUSON, S. (2020): *Women and Work: Feminism, Labour, and Social Reproduction*. London: Pluto Press.
- HARTMANN, H. I. (1979): The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. *Capital & Class*, 3 (2), 1 – 33.
- HILL COLLINS, P. (2015): Intersectionality's Definitional Dilemmas. *Annual Review of Sociology*, 41, 1 – 20. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112142>
- HILL COLLINS, P. (2019): *Intersectionality as Critical Social Theory*. Durham and London: Duke University Press.
- HILL COLLINS, P. – BILGE, S. (2020): *Intersectionality*. 2. ed. Cambridge: Polity Press.
- HÎNCU, A. (2022): Social Science and Marxist Humanism beyond Collectivism in Socialist Romania. *History of the Human Sciences*, 35 (2), 77 – 100. DOI: <https://doi.org/10.1177/09526951211069491>
- HOOKS, B. (1981): *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. Boston: South End Press.
- JAFFE, A. (2020): *Social Reproduction Theory and the Socialist Horizon: Work, Power and Political Strategy*. London: Pluto Press.
- JORBA, M. – RODÓ-ZÁRATE, M. (2019): Beyond Mutual Constitution: The Properties Framework for Intersectionality Studies. *Signs*, 45 (1), 175 – 200. DOI: <https://doi.org/10.1086/703499>
- JORBA, M. – RODÓ-ZÁRATE, M. (2020): Metaphors of Intersectionality: Reframing the Debate with a New Proposal. *European Journal of Women's Studies*, 29 (1), 23 – 38. DOI: <https://doi.org/10.1177/1350506820930734>
- LÓRÁND, Z. (2018): *The Feminist Challenge to the Socialist State in Yugoslavia*. Cham: Springer.
- MAY, V. M. (2015): *Pursuing Intersectionality, Unsettling Dominant Imaginaries*. New York: Routledge.
- McNALLY, D. (2017): Dialectics and Intersectionality: Critical Reconstructions in Social Reproduction Theory. In: Bhattacharya, T. (ed.): *Social Reproduction Theory*. London: Pluto Press, 94 – 111.
- MIŠIČKOVÁ, M. (2025): Marxisticko-feministická konceptualizácia sociálnej reprodukcie. *Filozofia*, 80 (3), 328 – 343. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2025.80.3.5>
- MOHANTY, C. T. (1984): Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses. *Boundary 2*, 12/13 (3/1), 333 – 358.
- NASH, J. C. (2008): Re-thinking Intersectionality. *Feminist Review*, 89 (1), 1 – 15. DOI: <https://doi.org/10.1057/fr.2008.4>

- NASH, J. C. (2019): *Black Feminism Reimagined: After Intersectionality*. Durham: Duke University Press.
- SPIVAK, G. C. (1988): Can the Subaltern Speak? In: Nelson, C. – Grossberg, L. (eds.): *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana: University of Illinois Press, 271 – 313.
- VERGÈS, F. (2025): *Dekoloniální feminismus*. Praha: Karolinum.
- VOGEL, L. (1983/2013): *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. Leiden and Boston: Brill.
- VOGEL, L. (2018): Beyond Intersectionality. *Science & Society*, 82 (2), 275 – 287. DOI: <https://doi.org/10.1521/siso.2018.82.2.275>
- WALBY, S. – ARMSTRONG, J. – STRID, S. (2012a): Intersectionality and the Quality of the Gender Equality Architecture. *Social Politics*, 19 (4), 446 – 481. DOI: <https://doi.org/10.1093/sp/jxs015>
- WALBY, S. – ARMSTRONG, J. – STRID, S. (2012b): Intersectionality: Multiple Inequalities in Social Theory. *Sociology*, 46 (2), 224 – 240. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038511416164>
- YUVAL-DAVIS, N. (2006a): Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3), 193 – 209. DOI: <https://doi.org/10.1177/1350506806065752>
- YUVAL-DAVIS, N. (2006b): Belonging and the Politics of Belonging. *Patterns of Prejudice*, 40 (3), 197 – 214. DOI: <https://doi.org/10.1080/00313220600769331>
- YUVAL-DAVIS, N. (2015): Situated Intersectionality: A Reflection on Ange-Marie Hancock's Forthcoming Book: Intersectionality – An Intellectual History. *New Political Science*, 37 (4), 637 – 642. DOI: <https://doi.org/10.1080/07393148.2015.1089045>
- YUVAL-DAVIS, N. (2023): The Analytical and the Political: Situated Intersectionality and Transversal Solidarity. In: Davis, K. – Lutz, H. (eds.): *The Routledge International Handbook of Intersectionality Studies*. Abingdon and New York: Routledge, 91 – 98.

Grantová podpora: NATKON, APVV-22-0397.

Miroslava Mišičková
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova ulica 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: miroslava.misickova@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-2301-9656>